

Paul Cockshott & Allin Cottrell

Några invändningar mot marknadssocialism

Utdrag ur författarnas bok *Planhushållning och direktdemokrati* (2002)

I det följande kritiserar vi de synpunkter som framförts i av Diane Elson i artikeln [Marknadssocialism eller marknadens socialisering?](#)

Marknadssocialism?

Som vi redan har påpekat är vi väl medvetna om att våra argument går mot den senaste strömmen av marknadsförespråkande högeropinion. Vi ber inte om ursäkt för detta; vi är övertygade om att senaste modet är felaktigt och slutligen kommer att uppfattas så. Mer bekymmersamt för oss är emellertid att så många erkänt socialistiska författare under 1980-talet har uttryckt allvarliga tvivel på det ”klassiska” socialistiska planhushållningsprojektet och istället förespråkade olika former av ”marknadssocialism”.¹ De röster som höjts mot denna trend har varit ganska få.²

I detta avsnitt kommer vi att behandla en del av marknadssocialisternas perspektiv. Vi kommer att göra gällande att marknadssocialismen har allt för många brister för att kunna utgöra ett mål för en socialistisk politik. Vi delar Devines (1988) uppfattning att marknadssocialism inte avspeglar en ny och djärv föreställning bland socialistiska teoretiker, utan istället en skadlig anpassning till högerns dominans. Medan Gramsci uppmanade till ”tankens pessimism och viljans optimism” (dvs en nykter realism i kombination med en för de socialistiska målen passionerad hängivenhet), avslöjar 1980-talets marknadssocialister en ”viljans pessimism”, en kraftigt försvagad tilltro till socialismens möjligheter att erbjuda ett verkligt annorlunda långsiktigt politiskt projekt.

Av uppenbara skäl kan vi här inte komma med detaljerade kommentarer till alla marknadssocialistiska argument som på senare tid har framförts. För våra syften här väljer vi att fokusera på ett av de senaste bidragen i väst, Diane Elsons, och ett annat från öst — Abel Agabegyan.

Diane Elson: den socialiserade marknaden?

Diane Elson (1988) har hävdade att en ”socialiserad” marknad utgör ett tredje alternativ mellan planhushållning och marknadsekonomi. Vi anser att hennes förslag om en socialiserad marknad är allt för eftergivet mot borgerliga ekonomer. Det förefaller innebära ett okritiskt accepterande av Alec Noves påståenden om att en effektiv centralplanering är en omöjlighet — ett påstående som vi i denna boks föregående kapitel omsorgsfullt försökt vederlägga. Vi hävdar närmare bestämt:

- 1) att Elson, genom att flytta uppmärksamheten från produktions- till utbytesprocessen, suddar ut huvudpoängen i den marxistiska kritiken av kapitalismen;
- 2) att hennes socialiserade marknadssystem skulle bevara de flesta av kapitalismens samhälls- och produktionsförhållanden och kunde mer korrekt beskrivas som statskapitalism än som socialism; och

¹ Se t ex Alec Nove (1986), Geoff Hodgson (1984), Diane Elson, (1988), Abel Aganbegyan (1988), David Miller (1989).

² Försvar för planhushållning har framförts av Ernest Mandel (1986) [[Till försvar för den socialistiska planeringen](#)], och Nicholas Costello et al (1989), även om den planekonomi som förespråkas av den senare – i traditionen efter Benn/Hollands strömning inom labours vänsterflygel – är mindre långtgående än våra egna förslag.

3) att det skulle vara mottagligt för kapitalismens alla karakteristiska instabiliteter.

En stor del av Elsons artikel ägnas åt att försöka visa att verkliga kapitalistiska marknader är någonting helt annat än de ideala marknader som de flesta förespråkare av marknadssocialism förutsätter. Hon hävdar att de innebär reala kostnader i form av resurser för att kunna fungera, att de sällan innebär fri konkurrens, att konsumenternas suveränitet egentligen inte är effektiv, att Says lag inte gäller, osv. Hon hänvisar till omfattande ny litteratur för att försvara sin sak. Även om denna typ av kritik har sitt värde genom att den pekar på de mesthängivna marknadsanhängarnas avsaknad av realism, förefaller den försöka vara en ersättning för ett förlorat begrepp. Begreppet exploatering saknas i kritiken av de kapitalistiska marknaderna som hon hänvisar till. Socialism som politisk rörelse uppstod inte därför att konsumenterna var missnöjda med hur marknaden var organiserad. Den uppstod för att kapitalismen är ett exploaterande system vars offer sökte gottgörelse. Kapitalismen tillåter de välbeställda att exploatera de fattigas arbetskraft. Socialismen var ett svar på kapitalisternas utsugning av lönearbetarna.

Vi har genom hela den här boken hänvisat till det klassiska marxistiska exploateringsbegreppet. Den väsentliga poängen i detta sammanhang är att ett av Marx främsta syften var att vederlägga föreställningen om att exploateringen uppstår genom brister i marknadens funktion. Han hävdade istället att den uppstod genom själva logiken i varuproduktionen. I syfte att teoretiskt bevisa detta gjorde han det ”generösa” antagandet att varor utbyts i förhållande till deras arbetsvärden. Detta var idealet som framfördes av David Ricardo, den främste borgerliga ekonomen. Marx var väl medveten om att en hel rad komplicerande faktorer — skiftande kapitalintensitet, partiella monopol osv — omöjliggjorde att priserna i en verklig kapitalistisk ekonomi var proportionella mot arbetsvärdena. Trots detta utgår han i band 1 av *Kapitalet* från denna proportionalitet. Han antar att i varje försäljning eller förvärv av en vara ekvivalenter utbyts. Valutan baseras på guld och i varje försäljning eller köp motsvarar mängden arbete som inryms i guld det i varan som köps. Med andra ord antar han att det inte förekommer något fusk i bytesprocessen. Han var medveten om att allt detta var kontrafaktiskt — att man rutinmässigt sålde förfalskade produkter till arbetarna, bedrog dem genom systemet med betalning in natura eller gjorde extra avdrag från deras löner. Men för diskussionens skull hävdade han: Låt oss förutsätta att marknaden fungerar fullständigt rättvist och jag skall bevisa att resultatet ändå blir exploatering av arbetarklassen.

Marx hävdade att nyckeln till förståelsen av exploateringen var arbetskraftens speciella karaktär. Arbetskraften är unik i det att dess nytta för en kapitalist är dess förmåga att skapa värde. Precis som alla andra varor antas arbetskraften säljas till priset för dess reproduktion. Arbetskraften kommer naturligtvis i många fall att säljas till ett pris som är lägre än dess reproduktionskostnader, t ex när arbetare delvis är bönder och inte köper all sin mat på marknaden. Men även om den säljs till den fulla kostnaden för sin reproduktion äger en exploatering rum. Arbetsdagen förlängs för att producera ett absolut mervärde. Teknologitvecklingen sänker priset på existensmedlen och skapar ett relativt mervärde.

Den politiska poängen med detta argument var att vederlägga dem som hävdade att rättvis handel, avskaffandet av monopol och rättvisa lönenivåer skulle befria proletariatet. Marx hävdade tvärtom att endast själva lönearbetets avskaffande skulle göra slut på exploateringen. Inga marknadsreformer skulle klara av att upphäva motsättningarna i kapitalismens väsen. Men en reform av prissystemet är precis vad Elson föreslår.

Elson föreslår en rad olika offentligt finansierade institutioner som skall bestämma prisnormer. Dessa institutioner skall ha tillgång till detaljerad information om produktionskostnaderna för olika produkter. På basis av kostnader, plus vissa marginaltillägg, skall de bestämma prissättningen för varje vara. (Det framgår inte vad marginaltillägget skall baseras på: skall det vara proportionerligt mot kapitalanvändningen eller mot återkommande

kostnader?) Dessa normer för prissättningen, som uppenbarligen inte är tänkta att vara bindande, tillsammans med publicerandet av de data som de är baserade på, betecknas som marknadens socialisering.

Termen ”socialiserad marknad” är ganska missvisande eftersom marknader alltid har varit samhällseliga institutioner. Marknader utgör det typiska sättet för hur enskilda individer ingår i sociala relationer under den kapitalistiska epoken. När ordet social kombineras med ordet marknad – den sociala marknadsekonomin, socialiserad marknad, marknadssocialism – bör vi vara på vår vakt. Givet att exploateringen existerar även under de generösa antaganden som Marx gjorde, skulle även den socialiserade marknaden tillåta den. De socialiserade prisnormerna är endast indikerande, inte bindande för köpare och säljare: ”Pris- och lönekommissionen kan skapa pris- och lönenormer och kan leverera information som gör det möjligt för köpare och säljare med en decentraliserad 'bevakning' av priser och löner” (Elson, 1988, s 33). Om normerna inte accepteras av marknaden, då är det normerna, inte marknadspriserna, som ändras. Den huvudsakliga skillnaden mellan den socialiserade marknaden och en vanlig sådan tycks vara att på den förra skattebetalarna subventionerar en del av marknadsföringskostnaderna som köparna och säljarna vanligtvis brukar stå för. Vi kan konstatera att denna marknad, även om den skulle anpassa sig smidigare än en icke-subventionerad sådan, i praktiken inte skulle vara särskilt annorlunda.

Om vi tittar på den avgörande frågan om köp och försäljning av arbetskraft, förefaller Elsons förslag misstänkt likt den sortens pris- och inkomstpolitik som tillämpades för att reglera exploateringen under 1960- och 1970-talen. Löne- och priskommissionen finns till för att skapa normer för alla lönenivåer. Detta innebär sannerligen inte lönesystemets avskaffande; den är ett medel för att reglera detsamma. Hierarkin av lönenivåer som tidigare framtvingades av privata ekonomiska kontrakt, blir nu föremål för offentliga riktlinjer, att legitimeras av ett statligt organ. Samtidigt kommer Pris- och lönekommissionen tveklöst att ta hänsyn till behovet av att säkra den industriella lönsamheten. Här kommer vi in på ett omstritt område eftersom fastställandet av lönenivåer påverkar utsugningskvoten. Varje försök att höja lönenormerna kommer att mötas av arbetsgivarnas motstånd och varje försök till en sänkning av fackföreningarnas motstånd. Om lönenormerna är bindande kommer de faktiska lönenivåerna att bestämmas av de relativa styrkepositionerna mellan arbetsgivare och fackföreningar på traditionellt vis: strejker, lockouter osv.

Det finns en åtgärd som Elson föreslår som avsevärt skulle kunna rubba utsugningsgraden. Det är idén om att alla medborgare borde vara garanterade en grundläggande minimiinkomst oavsett om de har en anställning eller inte. Denna politik förespråkas av De gröna och under kapitalistiska förhållanden ligger den otvetydigt i arbetarklassens intresse. Om arbetare som strejkar vet att deras familjer alltid kommer att ha mat på borden, stärks deras positioner och strejkerna kommer vara ståndaktigare och mer framgångsrika. Men vi skall inte överdriva betydelsen av den sortens ovillkorat socialförsäkringssystem. Diane Elson antyder att hon till stor del uppfattar det som ett rent existensminimum, tillräckligt för att garantera en linsdiet, ett par billiga jeans och några kokosmattor på golvet. Det låter inte så mycket bättre än att leva på dagens socialbidrag. Det skulle präglas av samma inbördes motstridiga faktorer som alla socialförsäkringssystem: det måste hålla liv i folk men får inte undergräva incitamentet för att de ska arbeta, inte heller får det innebära alltför tunga skattebördor. Människor har ofta andra åtaganden som de har ingått när de har arbetat: hypotekslån, avbetalningsköp osv. Socialbidraget kan snabbt ätas upp av dessa när människor strejkar eller drabbas av arbetslöshet.

Ovillkorat socialbidragsunderstöd är en värdefull reform i ett kapitalistiskt land. Det skulle hjälpa till att minska fattigdomen och skulle stärka klasskampen. Vad det inte kommer att göra är att ”avskaffa grundorsaken till antagonismen mellan köpare och säljare av arbetskraft” (a a, s 30). Köp och försäljning av arbetskraft är inledningen till exploateringen och är i sig

självt antagonistiskt. För företagen som köper arbetskraft kommer fortfarande att vara juridiska subjekt vars mål är att använda arbetskraften för att göra profit. De kommer att vara juridiska personer med rätt att köpa, sälja och ingå kontrakt. De kommer kort sagt att vara vad Marx kallade ”kapitalets personifikationer”. De kan vara ägda av staten och tvingade att betala ränta till staten på förskottat kapital, men detta skulle inte upphäva deras kapitalistiska karaktär mer än vad det statliga ägandet av British Leyland gjorde. Elson föreslår faktiskt en revisor betecknad Kontrollör av offentliga företag vars funktion det är att garantera att staten erhåller en tillräcklig avkastningskvot på sitt kapital.

Där arbetskraft fortsätter att köpas och säljas på marknaden är det dömt att bli strid om dess pris. I en kapitalistisk ekonomi är arbetslöshet den ultimata löneregulatoren. I tider av full sysselsättning leder den ekonomiska klasskampen till löneinflation. I viss utsträckning är det möjligt att reglera detta genom en bindande pris- och inkomspolitik, men den rent voluntaristiska mekanism som hon beskriver kommer sannolikt att bli instabil. Antingen leder den till inflation med åtföljande påtryckningar till förmån för en återgång till arbetslöshet för att disciplinera arbetskraften, eller så kommer det att bli krav på att priskontrollen blir tvingande. Samhället kommer att stå inför valet av en kapitalistisk eller en socialistisk utvecklingsväg.

Detta är exakt det val som helt klart ställs i länder som Polen eller Ungern eller Ryssland vid tiden när detta skrivs (1992). Antingen återgår ekonomin till arbetslöshetens ok, utan vilket det inte kan finnas en verklig arbetsmarknad, eller rör den sig i kommunistisk riktning och grundlägger en direkt samhällelig reglering av produktion och inkomster. Detta är inte att förneka att den sortens totala statskapitalism som Elson föreslår skulle vara progressiv i en brittisk kontext. Man kan se det som den asymptot mot vilken den brittiska socialdemokratin rörde sig under perioden före Thatcher: närmast total nationalisering, voluntaristisk pris- och inkomspolitik, omfattande utbyggnad av socialförsäkringssystemet. Som sådant skulle det ligga mycket mer i arbetarklassens intresse än nuvarande fördelningssystem.

Men vi vet av erfarenhet att den statskapitalistiska typen av samhällsordning är instabil. Den håller fast vid kapitalismens pengar, marknader och borgerliga inkomstskillnader samtidigt som man avskaffar den arbetslöshet som behövs för att göra dessa effektiva och samtidigt försvagar staten som en del av den borgerliga klassdisciplinen. Det är ett samhälle av övergångsform som antingen måste återgå till privatkapitalism, som i Storbritannien, eller röra sig i socialistisk riktning. Det samma gäller för motsatt riktning. Men rörelse bort från en socialistisk planhushållning mot statskapitalism eller marknadssocialism är otvetydigt reaktionär. Den resulterande formen kan bara bli en instabil sådan som genom klasstrider kommer att gravitera mot kapitalism eller tillbaka till kommunism.³

Det ironiska är att Elsons socialiserade prissättningsmyndighet skulle ha de datanätverk och den produktionsinformation som krävs för en effektiv övergång till planhushållning. Om hon föreslog sådana organ som en övergångsåtgärd på vägen mot en planhushållning skulle de kunna vara berättigade. Men i det aktuella världsläget, där kapitalismen är på frammarsch, förefaller en övergång till kapitalism som mer trolig. Förslag om en tredje väg, mellan kapitalism och kommunism, kommer bara att vara en landningsplats för genomresa på väg mot en fullständig kapitalistisk restauration.

Alla marknadsekonomier är underkastade makroekonomiska instabiliteter. De två vanligaste formerna som dessa antar är recessioner när det inte går att sälja produkterna vilket skapar arbetslöshet eller allt för stor efterfrågan vilket leder till inflation. I de socialistländer som återgår till marknaden kan vi finna båda dessa: galopperande inflation i kombination med att miljontals människor kastas ut i arbetslöshet. Precis som varje annan begåvad vänsterekonom

³ N. Scott Arnold (1987) presenterar en intressant diskussion längs dessa linjer, när han påvisar att marknadssocialism i sig självt är en instabil socioekonomisk form.

är Elson väl medveten om dessa marknadsekonomins egenskaper; men hon erbjuder ingen verklig lösning. Vad man än har att säga om det ekonomiska system som var rådande i Sovjetunionen före Gorbatjov så var priserna stabila och det uppstod inga recessioner. Sovjetsystemet var inte utan problem, endast den som frivilligt blundar kan tro något sådant. Men varje förändring av det socialistiska systemet så som vi känner det under detta sekel borde vara som ett steg framåt för arbetarklassen. Vad Elson och likasinnade intellektuella i Ryssland förespråkar är en reträtt bort från Marx mot Adam Smiths läror.

Aganbegyan: administrativa och ekonomiska metoder

Argumenten som har utvecklats här och i tidigare kapitel ger oss även en grund för att kritisera de uppfattningar om ekonomiska reformer i Sovjetunionen som framförts av Abel Aganbegyan, en av Gorbatjovs viktigaste ekonomiska rådgivare under andra hälften av 1980-talet. I sin bok om perestrojkan gjorde Aganbegyan (1988) upprepade hänvisningar till skillnaden mellan "administrativa" och "ekonomiska" metoder och underströk vikten av att skära ner på de förra och utveckla de senare. Han påstod att "ett huvuddrag hos det nuvarande förvaltningssystemet är dominansen av administrativa metoder, medan ekonomiska metoder bara har en sekundär betydelse" (1988, s 20) och hävdade vidare att det väsentliga i perestrojkan "ligger i övergången från administrativa till ekonomiska förvaltningsmetoder" (s 23)

Om detta enbart betydde att han motsatte sig godtyckliga byråkratiska direktiv ("administrativa") och förespråkade noggranna ("ekonomiska") kostnads- nyttoanalyser skulle frågan vara okontroversiell. Men det råkar faktiskt finnas en glidning från denna föreställning mot en mycket mer diskutabel tolkning. För det första förefaller Aganbegyan jämföra "administrativa" metoder med centralplanering som sådan. När han kommenterar centralplaneringen under stalinperioden påstår han att "från 1930-talets början begränsades de ekonomiska metoderna inom förvaltningen. Handel mellan produktionsenheter ersattes med en centraliserad resursallokering och marknadens betydelse minskade" (a a, s 21-22). Här ställs "ekonomiska metoder" mot "centraliserad allokering" som sådan. Saker och ting blir klarare när han förklarar vad som är de ekonomiska metodernas innehåll: dessa inbegriper sammanslutningars och företags övergång till fullständig ekonomisk ansvarighet, självfinansiering och självförvaltning, liksom en starkt ökad roll för priser, finans- och kreditväsende (s 23). På andra ställen gör han kopplingar mellan ekonomiska metoder och stimulerandet av marknadsrelationer och en ökad betydelse av profit (s 58). Avslutningsvis föreslår han att den statliga planen "skrotas" till förmån för ett system där "... företag och sammanslutningar tillåts utarbeta och godkänna sina egna planer. De kommer inte vara underställda någon högre myndighets godkännande och det kommer absolut inte att finnas någon allokering av planerat arbete" (1988, s 112).

Trots hans positiva kommentarer till de första 5-årsplanernas roll i befordrandet av den sovjetiska industrialiseringen, identifierar Aganbegyan i praktiken centralplaneringen med "administrativa metoder" (förlegade, godtyckliga, byråkratiska, ineffektiva), medan "ekonomiska metoder" (moderna, effektiva, progressiva) associeras med tillit till marknadspriser, lönsamhet, företagens finansiella oberoende och ett fullständigt avskaffande av centrala direktiv. Det må vara så att i sovjetisk erfarenhet har centralplanering associerats med byråkratiskt godtycke, men det är ett allvarligt misstag att sätta likhetstecken mellan de båda. Vi har visat att centralplanerade beslut inte behöver vara godtyckliga, utan kan fattas på basis av en väldefinierad kalkyl över de samhällsliga kostnaderna. Vi har verkligen gjort oss stort besvär att visa att den samhällsliga rationaliteten i en arbetstidsbokföring är överlägsen marknadens. Och det finns ingen självklar koppling mellan bruket av marknadsutjämnande priser på konsumtionsvaror (vilket vi förespråkar som en komponent i den övergripande planhushållningen) och upplösandet av socialistisk egendom via beviljandet av obegränsad autonomi för företagen. Det är en sak att säga att företagen bör vara fria att utse sina egna

chefer, organisera det egna arbetet demokratiskt och föreslå nya produkter — men en helt annan att hävda att de bör agera som oberoende aktörer, utforma sina egna planer som svarar på marknadssignaler. Om de beviljas den senare rollen är det faktiskt den demokratiska kontrollen inom företaget som troligtvis blir det första som avskaffas. En diskussion sådan som Aganbegyans, som snedvrider frågan genom att implicit likställa ekonomisk rationalitet och marknadsprocesser, kan bara leda i fel riktning för en ekonomisk reformering av socialismen.

Under senare år har vi sett vart denna logik leder: kollaps för all fungerande ekonomisk planering, galopperande inflation, allmän ekonomisk oordning, massarbetslöshet och slutligen den kapitalistiska restaurationens triumf. ”Reformeringen” av socialismen mot marknaden har varit en ekonomisk katastrof utan motstycke för arbetarklassen i dessa länder. På global nivå har den återupprättat dominansen av samma fåtal kapitalistiska stormakter som styrde världen före 1917. På den politiska nivån har det lett till en situation där den socialistiska rörelsen och den organiserade arbetarklassen effektivt har exkluderats från scenen.

När socialismen lidit nederlag, vilket annat hopp finns det för de egendomslösa än fascism och nationalism? Ingenting, såvida det inte är en socialism som är radikalare, mer demokratisk och mer egalitär än någon av de tidigare, en som är grundad på tydliga ekonomiska och moraliska principer och som vägrar uppge sin integritet inför marknadens demoraliserande myter.

Lästips – för/emot marknadssocialism

Debatt Alec Nove vs Ernest Mandel:

Mandel, [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)

Nove, [Marknader och socialism](#)

Mandel, [Myten om marknadssocialismen](#)

Se även:

Thorleif Herrström, [En möjlig socialism](#)

Roland Lew, [En genomförbar socialism?](#)

Boken *Planhushållning och direktdemokrati*, som ovanstående är ett utdrag ur, diskuteras i artikelsamlingen [Clarté om planekonomi](#).

En ganska omfattande debatt om planekonomi vs marknadsekonomi fördes även i tidskriften *Röda rummet* åren 1999-2003. Inläggen i den första omgången av denna debatt (från åren 1999-2001) återfinns här: [Debatt om Plan och marknad i tidskriften Röda Rummet](#).